

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Радчук А. А.

ВСТУП

Нормативно-правова основа – це фундаментальний елемент забезпечення захисту прав людини під час збройних дій, оскільки визначає рамки поведінки сторін конфлікту, встановлює механізми відповідальності та забезпечує юридичний захист прав та інтересів людини і громадянина. Постійне її вдосконалення є необхідним для ефективної реакції на нові виклики та забезпечення гуманного поводження навіть у найскладніших умовах, адже у сучасному світі спостерігається збільшення кількості збройних конфліктів, які безпосередньо впливають на життя мільйонів людей. Після Другої світової війни у світі зафіксовано значну кількість воєнних конфліктів, окремі з яких тривають і досі (наприклад, арабо-ізраїльський конфлікт, індо-пакистанська війна, громадянська війна у М'янмі, війна в Афганістані та турецько-курдський конфлікт (Східна Туреччина, Північний Ірак), російсько-український конфлікт та ін. Ряд воєнних конфліктів характеризується значною кількістю жертв, актами геноциду, призводять до масових порушень прав людини, включаючи тортури, звалтування, примусові переміщення та інші тяжкі злочини. Гуманітарна криза в зоні воєнного конфлікту часто поглиблюється через руйнування інфраструктури, відсутність доступу до життєво необхідних ресурсів, а також через переслідування мирного населення на етнічному, релігійному чи іншому ґрунті. Так, під час В'єтнамської війни 1955(57)–1975 рр. – загинуло близько 4 млн. осіб, у Афганській війні, що триває з 1978 р. – 2 млн. жертв, в ході Ірано-іракської війни 1980–1988 рр. – 1 млн. загиблих, під час Корейської війни 1950–1953 рр. – 2 млн. жертв.

Також, слід зауважити, що сучасні війни часто характеризуються не лише традиційними військовими діями, а й гібридними загрозами, які включають кібератаки, інформаційні війни та використання недержавних збройних формувань, що в свою чергу значно розширює перелік прав людини на які посягають воєнні конфлікти. Під час воєнного стану зростає ризик того, що права людини можуть бути

обмежені в інтересах національної безпеки, тому важливим залишається питання розробки нових законодавчих ініціатив, що підвищать ефективність захисту прав людини за таких умов. Особливої уваги потребують питання захисту вразливих груп населення (дітей, жінок, осіб з інвалідністю), які під час воєнних дій стикаються з найбільшими ризиками.

Враховуючи зауважене вище вважаємо, що дослідження нормативно-правової основи дозволяє виявити слабкі місця у захисті прав та інтересів людини і громадянина і запропонувати шляхи їх усунення, розробити рекомендації для вдосконалення правового регулювання, що сприятиме ефективнішому захисту прав людини навіть в екстремальних умовах воєнних дій.

1. Обмеження та порушення прав людини та громадянина в умовах воєнного стану

Введення воєнного стану в Україні передбачає ряд обмежень конституційних прав людини та громадянина (Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. № 64/2022¹), зокрема: право на недоторканність житла (ст. 30 Конституція України); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституція України); право на недоторканність особистого і сімейного життя (ст. 32 Конституція України); право на свободу пересування та вільний вибір проживання (ст. 33 Конституція України); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ст. 34 Конституція України); право на участь у виборах та в управлінні державними справами (ст. 38 Конституція України); право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39 Конституція України); право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41 Конституція України); право на працю (ст. 42 Конституція України); право на страйк (ст. 43 Конституція України); право на відпочинок (ст. 44 Конституція України); право на освіту (ст. 53 Конституція України)².

¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.04.2024 р.).

² Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2024 р.).

При цьому кожний воєнний конфлікт у формі війни або збройного конфлікту тягне за собою масові випадки порушення прав людини та громадянина, зокрема, в ході АТО, ООС з 2014 р. та під час російсько-української війни з 2022 р. було порушено наступні права: право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на свободу пересування, право на притулок, право на медичну допомогу, право на достатній життєвий рівень, право на освіту, право на судовий захист, право на приватну власність, право на захист від торгтур та насильства, право на вільне вираження думок та переконань, право на національну самоідентичність, право на освіту, право на сім'ю, право на громадянство, право на особисту недоторканість, право знати своїх батьків, право перебувати в громаді та ін.

На прикладі посягання на життя та здоров'я особи більш детально розглянемо питання впливу військового конфлікту на права людини. Так, за даними ООН у період 2014–2021 рр. в Україні в ході збройного конфлікту загинуло 3404 особи, з них у 2014 р. загинуло 2084 особи, у 2016 р. – 112 осіб, у 2017 р. – 117 осіб, у 2018 р. – 58 осіб, у 2019 р. – 27 осіб, у 2020 р. – 26 осіб, у 2021 р. – 25 осіб³. Також, за даними ООН з моменту повномасштабного вторгнення рф на українські території та станом на кінець лютого 2024 р. жертвами агресії з боку рф стало 30 тис. цивільних осіб, з яких 10 378 людей загинуло, 19 632 зазнали поранення (рис. 1), що еквівалентно в середньому загибелі 16 цивільних українців щоденно. Наймасштабнішими терактами рф проти цивільного населення з моменту повномасштабного вторгнення на територію України стали обстріли: будинку ОДА м. Харків 01.03.2022 р. (29 осіб загинуло, 35 – поранено), Донецького драматичного театру у м. Маріуполі 16.03.2022 р. (більше 300 осіб загинуло, кількість поранених – невідомо), школи та будинку культури м. Мерефа 17.03.2022 р. (23 осіб загинуло, 26 – поранено), будинку ОДА м. Миколаїв 29.03.2022 р. (37 осіб загинуло, 36 – поранено), залізничного вокзалу м. Краматорськ 08.04.2022 р. (61 особа загинула, 121 – поранена), колонії № 120 в Оленівці 29.07.2022 р. (53 особи загинуло, 130 – поранено), житлового будинку в м. Дніпро 14.01.2023 р. (46 осіб загинуло, 80 – поранено), підрив Каховської

³ Реальні цифри набагато вищі: втрати серед цивільного населення України за даними ООН. Слово і діло: Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni-cyfr-y-nabahato-vyshhi-vtraty-sered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danymy-oon> (дата звернення: 14.04.2024 р.).

ГЕС 06.06.2023 р. (32 особи загинуло, 28 – поранено, відомості щодо постраждалих на ТОТ в наслідок даного теракту відсутні) та ін.⁴.

Рис. 1. Дані ООН щодо втрат цивільного населення внаслідок війни

З відкритих джерел, за даними сайту «Слово і діло: Аналітичний портал», <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni-cyfy-nabahatovyshhi-vtraty-sered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danymy-oon>

Як зауважив представник США в ООН Роберт Вуд на засіданні Ради безпеки ООН від 10.01.2024 р., на тимчасово окупованих українських територіях було задокументовано понад 100 смертей

⁴ Наймасштабніші за кількістю жертв теракти рф за час вторгнення. *Слово і діло: Аналітичний портал*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/07/infografika/suspilstvo/najmasshtabnishi-kilkisty-zhertv-terakty-rf-chas-vtorhnennya> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

українських цивільних осіб (з яких 1 дитина) після того, як вони потрапили у полон до російської окупаційної влади⁵.

Відкрита інтернет-платформа «Діти війни» на основі даних Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Національного інформаційного бюро та відкритих джерел російської федерації визначає, що станом на кінець квітня 2024 р. 537 дітей загинуло, 1275 дітей зазнали поранення, 14 дітей стали жертвами сексуального насильства, 2067 дітей зникло безвісти⁶. За даними Офісу генпрокурора, найбільша кількість постраждалих дітей відмічається у таких областях, як: Донецька обл. (530 дітей), Харківська обл. (365 дітей), Херсонська обл. (150 дітей), Дніпропетровська обл. (137 дітей), Київська обл. (130 дітей), Запорізька обл. (108 дітей), Миколаївська обл. (104 дітей). До прикладу, тільки на початку травня 2024 р. внаслідок обстрілів Харкова, Нікополя та Борової постраждало 7 дітей 6–16 років⁷. За оцінками ООН 1,5 млн. дітей перебувають під впливом посттравматичного стресу та інших психічних розладів яких зазнали в ході воєнних дій на території України⁸.

В контексті дослідження порушення права на життя та здоров'я військовослужбовців втрати розглядаються як бойові безповоротні втрати (кількість вбитих, зниклих безвісти, полонених, померлих внаслідок поранень та ін.), бойові тимчасові втрати (кількість поранених, обморожених, контужених військовослужбовців, які відправленні на лікування або у відпустку для остаточного оздоровлення), небойові невідворотні втрати (кількість осіб померлих внаслідок нещасних випадків, ДТП, хвороб, суїцидів, необережного поводження зі зброєю та ін.) та небойові тимчасові втрати (кількість хворих та травмованих які перебувають на лікуванні)⁹. Слід зауважити, що дані

⁵ Понад 10 200 цивільних загинуло від початку вторгнення Росії, зокрема одна дитина померла в полоні – ООН. Суспільне. Новини. URL: <https://susplne.media/658596-ponad-10-200-civilnih-zaginulo-vid-pocatku-vtorgnenna-rosii-zokrema-odna-ditina-pomerla-v-poloni-oon/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

⁶ Діти війни URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

⁷ ЮНІСЕФ: за час повномасштабної війни в Україні майже 2 000 дітей загинули або були поранені. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunifedity-postrazhdaly-zahynuly/32944782.html> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

⁸ Понад 10 200 цивільних загинуло від початку вторгнення Росії, зокрема одна дитина померла в полоні – ООН. Суспільне. Новини. URL: <https://susplne.media/658596-ponad-10-200-civilnih-zaginulo-vid-pocatku-vtorgnenna-rosii-zokrema-odna-ditina-pomerla-v-poloni-oon/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

⁹ Понад 10 200 цивільних загинуло від початку вторгнення Росії, зокрема одна дитина померла в полоні – ООН. Суспільне. Новини. URL: <https://susplne.media/>

про втрат серед військовослужбовців України становлять військову таємницю, а всі спроби міжнародних та національних неурядових організацій, медіа порахувати бойові втрати ЗСУ, інших збройних угруповань та правоохоронних органів, які беруть участь у збройному конфлікті визначаються на основі дослідження «Указів Президента України про посмертні нагородження, некрологів-повідомлень в соцмережах, публікацій в ЗМІ про загибель воїнів і прощання з ними, пам'ятних сторінок органів державної та виконавчої влади, інформаційних сторінок комеморативних проєктів, громадських організацій та об'єднань тощо»¹⁰ дають різні кількісні показники результатів. Так, на кінець 2023 р. зарубіжні медіа зазначали про наступну кількість втрат українських військових: 200 тис. осіб (французька Liberation), 100 тис. (американський часопис Time), 70 тис. загиблих (британська Economist)¹¹. За даними сайту «Книга пам'яті полеглих за Україну» станом на листопад 2023 р. загальна кількість загиблих або померлих військовослужбовців, добровольців та правоохоронців становить понад 22 тис. осіб¹². Зауважимо, що офіційно керівництво України заявило, що точні дані про втрати серед військових будуть оприлюднені після закінчення російсько-української війни, проте, окремі заяви представників військово-політичного керівництва дає приблизне уявлення про втрати серед українських військових (наприклад, в інтерв'ю німецькому ZDF Головнокомандувач ЗСУ О. Сирський зробив заяву, що російські втрати «в 7–8 разів, за останніми даними, переважають наші втрати»¹³).

Серед загроз життю та здоров'ю осіб в ході збройного конфлікту, окрім прямих наслідків воєнних дій, слід виділити також руйнування критичної інфраструктури, відсутність доступу до життєво необхідних ресурсів та закладів охорони здоров'я, відсутність безпечних

658596-ponad-10-200-civilnih-zaginulo-vid-pocatku-vtorgnenna-rossii-zokrema-odnadinina-romerla-v-poloni-ooop/ (дата звернення: 12.04.2024 р.).

¹⁰ Бойові та небойові втрати України у 2022–2023 роках. Український тиждень. URL: <https://tyzhden.ua/bojovi-ta-nebojovi-vtraty-ukrainy-u-2022-2023-rokakh/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

¹¹ Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

¹² Книга пам'яті полеглих за Україну URL: <https://memorybook.org.ua/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

¹³ Зануда А. Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

маршрутів евакуації з зони бойових дій, використання заборонених видів зброї, небезпека від нерозірваних мін та боєприпасів, погіршення санітарно-гігієнічних умов, екологічні та техногенні катастрофи, гуманітарна криза, загроза життю та здоров'ю українців на тимчасово-окупованих територіях та ін. Так, за показниками Київської шкоди економіки станом на січень 2024 р. сума прямих збитків завданих інфраструктурі України склала 155 млрд. доларів, з них 58,9 млрд. доларів – втрати житлового фонду, 36,8 млрд. доларів – втрати інфраструктури, 13,1 млрд. доларів – втрати промисловості¹⁴. Зокрема, тільки в результаті підризу Каховської ГЕС 06.06.2023 р. в 4 населених пунктах лівобережної України частково або повністю було затоплено 19 тис. будинків.

2. Недоліки та напрями вдосконалення нормативно-правової основи захисту прав людини та громадянина в умовах воєнного стану

В загальному розумінні нормативно-правова основа – це сукупність нормативних актів та правових норм, які регулюють певну сферу суспільних відносин, забезпечують їх упорядкування та захист. У контексті захисту прав людини під час воєнних дій нормативно-правова основа включає міжнародні та національні закони, договори, конвенції та інші правові акти, що визначають права та обов'язки сторін конфлікту в даній сфері. Характерними ознаками нормативно-правової основи правового регулювання є системність (НПА складають єдину систему правового регулювання відповідної сфери), ієрархічність (НПА підпорядковується принципу юридичної сили в залежності від місця в ієрархії), обов'язковість (норми, закріплені у нормативно-правовій основі, є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами, на яких вони поширюються, забезпечуються державним примусом), динамічність (нормативно-правова основа може змінюватися і доповнюватися в залежності від розвитку суспільних відносин, появи нових обставин або змін у державній політиці).

Нормативно-правові акти у сфері захисту прав людини під час військових дій можна класифікувати за наступними критеріями:

I. За рівнем: міжнародні, національні НПА.

II. За характером регулювання: загальні та спеціальні НПА.

¹⁴ Зануда А. Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

Загальні міжнародні НПА в сфері захисту прав людини під час воєнного конфлікту встановлюють загальні принципи та норми захисту прав людини за будь-яких умов, в т.ч. в ході війни чи інших збройних дій.

Зокрема, до них можна віднести:

- Загальну декларацію прав людини (1948 р.)¹⁵;
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.)¹⁶;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)¹⁷;
- Конвенцію ООН про права дитини (1989 р.)¹⁸ та ін.

Спеціальні міжнародні НПА безпосередньо стосуються захисту прав людини під час воєнних конфліктів, до них відносяться:

- Женевські конвенції (1949 р.) і Додаткові протоколи до них (1977 р.)¹⁹;
- Факультативний протокол щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.)²⁰;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.)²¹ та ін.

Загальні національні НПА, які регулюють в цілому права і свободи громадян та правовий режим воєнного стану в державі. Серед них слід виділити наступні НПА:

¹⁵ Загальна декларація прав людини: ООН 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹⁶ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Організація Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹⁷ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ООН 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹⁸ Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1 (дата звернення: 15.05.2024 р.)

¹⁹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р.: ООН від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 11.04.2024 р.)

²⁰ Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 24.05.2024 р.)

²¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.05.2024 р.)

- Конституція України²²;
- Закон України «Про правовий режим воєнного стану»²³;
- Закон України «Про національну безпеку України»²⁴ та ін.

Спеціальні національні НПА, які безпосередньо врегульовують захисту прав людини під час збройних конфліктів:

- Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»²⁵;
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»²⁶;
- Національна стратегія у сфері прав людини²⁷ та ін.

Слід зауважити, що нормативно-правові акти в сфері захисту прав людини під час воєнних дій мають певні недоліки, серед яких можна виділити наступні:

1) відсутність ефективних механізмів примусу до виконання міжнародно-правових актів та дієвих санкцій за їх порушення, що значно обмежує результативність міжнародних НПА;

2) ускладнення імплементації міжнародних норм у національне законодавство у зв'язку із відмінностями в правових системах, відсутності політичної волі, конфліктом з національними інтересами, геополітичними інтересами суб'єктів міжнародних відносин, складністю процесу ратифікації, адаптації та впровадження міжнародних норм, недостатня підтримка та поляризація міжнародної спільноти тощо, що може призвести до часткової або неправильної імплементації міжнародно-правових норм;

3) розбіжності в інтерпретації норм міжнародного гуманітарного права;

²² Конституція України ід 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2024 р.).

²³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 16.05.2024 р.).

²⁴ Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.04.2024 р.).

²⁵ Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 13.05.2024 р.).

²⁶ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 12.05.2024 р.).

²⁷ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 18.05.2024 р.).

4) обмежений вплив на недержавні збройні групи, які не підпорядковуються міжнародно-нормативним актам;

5) відсутність ефективних механізмів правозастосування в сфері захисту прав людини на національному рівні через брак ресурсів, низький рівень правової культури, корупцію та ін.;

6) наявність правового вакууму в умовах воєнного стану, коли органи державної влади та місцевого самоврядування не готові забезпечувати дотримання законів;

7) законодавство багатьох країнах в умовах воєнного стану надто зосереджується на питаннях національної безпеки, що може призводити до ігнорування або недостатньої уваги до захисту прав людини та ін.

Вдосконалення нормативно-правових актів у сфері захисту прав людини під час воєнних дій ґрунтується на комплексному підході, який повинен враховувати як міжнародний, так і національний контекст. Основні напрями вдосконалення та перспективи їх розвитку можуть включати наступне:

1) розробка механізмів для оперативного і дієвого застосування санкцій до держав та недержавних акторів, які порушують міжнародне гуманітарне право;

2) надання Міжнародному кримінальному суду додаткових повноважень для швидкого розслідування та притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють воєнні злочини, злочини проти людяності та інші серйозні порушення прав людини;

3) прийняття нових міжнародних угод або протоколів, що включатимуть зобов'язання для недержавних збройних груп дотримуватися прав людини та гуманітарного права;

4) залучення країн, що не ратифікували ключові міжнародні угоди в сфері захисту прав людини в умовах воєнних дій, до процесу їх ратифікації та імплементації, що забезпечить універсальність застосування відповідних норм;

5) інтеграція положень, що стосуються нових технологій сучасної війни (зокрема, використання кіберзброї, безпілотників та ін.) та включення до міжнародного гуманітарного права норм, що стосуються захисту населення від інформаційних атак, гібридних загроз та інших форм сучасних воєнних дій;

6) впровадження дієвих систем моніторингу дотримання прав людини під час воєнних дій, в т.ч. шляхом введення регулярної звітності до національних і міжнародних органів;

7) посилення спроможності національних інституцій, відповідальних за реалізацію прав людини, включаючи підвищення кваліфікації співробітників, збільшення фінансування та зменшення бюрократичних бар'єрів;

8) перегляд та оновлення національних НПА з урахуванням сучасних викликів, таких як гібридна війна, масові міграційні процеси, інфраструктурні та екологічні катастрофи, що можуть бути спричинені воєнними діями;

9) забезпечення інтеграції міжнародних стандартів захисту прав людини до національного законодавства, зокрема через пряму дію міжнародних договорів у національній правовій системі;

10) впровадження спеціальних законодавчих актів і програм для захисту найбільш вразливих груп населення під час збройних конфліктів;

11) посилення ролі ООН у контролі за дотриманням міжнародних гуманітарних норм, збільшення мандатів миротворчих місій для захисту цивільного населення та регіональних організацій, таких як ЄС, НАТО, ОБСЄ, у сприянні захисту прав людини під час воєнних дій;

12) створення міжнародної цифрової платформи для документування порушень прав людини під час воєнних дій, забезпечення їхнього розслідування та використання технологій штучного інтелекту для моніторингу дотримання прав людини під час воєнних дій і попередження порушень та ін.

ВИСНОВКИ

Введення воєнного стану в Україні передбачає ряд обмежень конституційних прав людини та громадянина, а кожний воєнний конфлікт у формі війни або збройного конфлікту тягне за собою масові випадки порушення прав людини та громадянина, зокрема: права на життя, права на свободу та особисту недоторканість, права на свободу пересування, права на притулок, права на медичну допомогу, права на достатній життєвий рівень, права на освіту, права на судовий захист, права на приватну власність, права на захист від тортур та насильства, права на вільне вираження думок та переконань, права на національну самоідентичність, права на освіту, права на сім'ю, права на громадянство, права на особисту недоторканість, права знати своїх батьків, права перебувати в громаді та ін.

Нормативно-правова основа захисту прав людини та громадянина в умовах воєнного стану – це сукупність нормативних актів та правових норм, які регулюють сферу суспільних відносин щодо

захисту прав людини та громадянина в умовах воєнного стану, забезпечують їх упорядкування та захист. У контексті захисту прав людини під час воєнних дій нормативно-правова основа включає міжнародні та національні закони, договори, конвенції та інші правові акти, що визначають права та обов'язки сторін воєнного конфлікту в даній сфері та характеризується такими ознаками як системність, ієрархічність, обов'язковість та динамічність. Нормативно-правові акти у сфері захисту прав людини під час військових дій можна класифікувати за наступними критеріями: за рівнем: міжнародні, національні НПА; за характером регулювання: загальні та спеціальні НПА.

Нормативно-правові акти в сфері захисту прав людини під час воєнних дій мають ряд недоліків: відсутність ефективних механізмів примусу до виконання міжнародно-правових актів, ускладнення імплементації міжнародних норм, розбіжності в інтерпретації норм міжнародного гуманітарного права, обмежений вплив на недержавні збройні групи, відсутність ефективних механізмів правозастосування на національному рівні, наявність правового вакууму в умовах воєнного стану та ін. Основними напрямки вдосконалення та перспективи розвитку нормативно-правових актів в сфері захисту прав людини під час воєнних дій є: розробка механізмів для оперативного і дієвого застосування санкцій, прийняття нових міжнародних угод або протоколів, інтеграція положень, що стосуються нових технологій сучасної війни, впровадження дієвих систем моніторингу дотримання прав людини під час воєнних дій, посилення спроможності національних інституцій, відповідальних за реалізацію прав людини, перегляд та оновлення національних НПА з урахуванням сучасних викликів, забезпечення інтеграції міжнародних стандартів захисту прав людини до національного законодавства та ін.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#top> (дата звернення: 21.04.2024 р.).
2. Конституція України ід 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2024 р.).
3. Реальні цифри набагато вищі: втрати серед цивільного населення України за даними ООН. *Слово і діло*: Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/02/20/infografika/suspilstvo/realni->

cyfry-nabahato-vyshhi-vtraty-sered-cyvilnoho-naselennya-ukrayiny-danumu-oon (дата звернення: 14.04.2024 р.).

4. Наймасштабніші за кількістю жертв теракти рф за час вторгнення. *Слово і діло*: Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/09/07/infografika/suspilstvo/najmasshtabnishi-kilkisty-zhertv-terakty-rf-chas-vtorhnennya> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

5. Понад 10 200 цивільних загинуло від початку вторгнення Росії, зокрема одна дитина померла в полоні – ООН. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspilne.media/658596-ponad-10-200-civilnih-zaginulo-vid-pocatku-vtorgnenna-rosii-zokrema-odna-ditina-pomerla-v-poloni-oon/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

6. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 30.04.2024 р.)

7. ЮНІСЕФ: за час повномасштабної війни в Україні майже 2 000 дітей загинули або були поранені. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yunisef-dity-postrazhdaly-zahynuly/32944782.html> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

8. Бойові та небойові втрати України у 2022–2023 роках. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/bojovi-ta-nebojovi-vtraty-ukrainy-u-2022-2023-rokakh/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

9. Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

10. Книга пам'яті полеглих за Україну. URL: <https://memorybook.org.ua/> (дата звернення: 12.04.2024 р.).

11. Зануда А. Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. BBC NEWS Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o> (дата звернення: 30.04.2024 р.).

12. Загальна декларація прав людини: ООН 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.05.2024 р.).

13. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Організація Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 15.05.2024 р.).

14. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: ООН 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 15.05.2024 р.).

15. Конвенція ООН з прав дитини: Організація Об'єднаних Націй (ООН) від 20.11.1989 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>

995_021?find=1&text=%D0%B4%D1%83%D1%81%D1%96#w1_1
(дата звернення: 15.05.2024 р.)

16. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. : ООН від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199?find=1&text=%D0%B4%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 11.04.2024 р.)

17. Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Генеральною Асамблеєю ООН 25.05.2000 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/217026__217091 (дата звернення: 24.05.2024 р.).

18. Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.05.2024 р.).

19. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 16.05.2024 р.).

20. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.04.2024 р.).

21. Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 13.05.2024 р.).

22. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 12.05.2024 р.).

23. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 18.05.2024 р.).

**Information about the author:
Radchuk Anatolii Anatoliiovych,**

Candidate of Science of Law,
Chief Justice of the Odesa Circuit Administrative Court,
14, Fountain Road str., Odesa, 65062, Ukraine